

TURKIY TILLARDA TURKUM SINKRETIZMI. OT-FE'L SINKRETIZMINING QO'LLANISHI

Xonmurotova Munisa

Amiriddinova Mohinur

Termiz davlat universiteti talabalari.

Shamsuddinova Iqbol

O'zbek tili kafedrasi o'qituvchisi

Anotatsiya: O'zbek tili dunyo tillari orasida eng qadimgi tillardan biri hisoblanib, u turkiy tillar oilasiga mansubdir. Bu oilaga turkman, tatar, boshqird, qirg'iz, qoraqalpoq, uyg'ur, qozoq va boshqa turkiy tillar kiradi. Shu sababli turkiy tillarda turkum sinkretizmi hodisasi turli tillar o'rtasida o'xshashliklar va ba'zan farqlarni ko'rsatadi. Turkiy tillar tarkibiga kiruvchi, o'zbek, turk, qozoq, qirg'iz, tatar, uyg'ur tillarida so'zlarning ot, fe'l, sifat va boshqa turkumlarda sinkretizm orqali bir xil shaklda qo'llanishi kuzatiladi.

Kalit so'zlar: turkiy tillar, sinkretizm, o'zbek, qozoq, turk, qirg'iz, qorishiq, kommunikativ.

Avvalo, sinkretizm atamasiga to'xtaladigan bo'lsak, juda qadim zamonlarda inson o'zini-o'zi tanigan, insoniyligini anglay boshlagan paytlarda qorishiq holda yuzaga kelgan. Raqs, musiqa, badiiy so'z, yozuv kelib chiqqunigacha bo'lgan davrdagi qadimiy san'at hisoblanadi. Ushbu qorishiq tushuncha, fan va san'atda sinkretizm ya'ni, qo'shilgan degan ma'noni beradi. Sinkretik san'atda inson mehnatining taraqqiyoti, unda ritimning muhim o'rin tutishi, hayotda turli sohalarning vujudga kelishi, his-tuyg'ular olamining kengayishi va tafakkur rivoji bilan bog'liq holda turli o'zgarishlar sodir bo'lgan.

Turkiy tillar o'rtasida sinkretizm o'xshash usullarda yuzaga keladi, chunki bu tillarning ko'pchiligi umumiy tarixiy ildizlarga ega. Quyida ularni ko'rib chiqamiz.

1. Ot-fe'l sinkretizmi: Ko'pchilik turkiy tillarda ot va fe'l o'rtasida sinkretizm mavjud bo'lib, bir so'z bir vaqtning o'zida ot va fe'l sifatida ishlatilishi mumkin.

O'zbek: "O'tirish" — ot sifatida "uning o'tirishi" va fe'l sifatida "u o'tiribdi".

Turk: "Oturuş" (o'tirish) — "onun oturuşu" (uning o'tirishi) ot sifatida, va "oturuyor" (o'tiribdi) fe'l sifatida.

Qozoq: "Otýru" — ot sifatida "onyn otýry" (uning o'tirishi), fe'l sifatida "ol otýr" (u o'tiribdi).

Qirg'iz: "Oturu" — ot sifatida "anyyn oturu" (uning o'tirishi), fe'l sifatida "ol oturat" (u o'tiribdi).

2. Sifat-fe'l sinkretizmi: Sifat va fe'l bir so'zda birlashishi hodisasi ham turkiy

tillar o'rtasida keng tarqalgan.

O'zbek: "Yaxshi" — sifat sifatida "yaxshi odam" (uning yaxshi xususiyati) va fe'l sifatida "u yaxshi o'qiydi".

Turk: "İyi" — sifat sifatida "iyi adam" (yaxshi odam), fe'l sifatida "iyi konuşur" (yaxshi gapiradi).

Qozoq: "Jaqsy" — sifat sifatida "jaqsy adam" (yaxshi odam), fe'l sifatida "oljaqsy soleydi" (u yaxshi gapiradi).

Qirg'iz: "Жакшы" (jakşı) — sifat sifatida "жакшы киши" (yaxshi odam), fe'l sifatida "ал жакшы айтат" (u yaxshi aytadi).

3. Ot-sifat sinkretizmi: Bir so'zning ot va sifat turkumida ishlatilishi ko'pchilik turkiy tillarda uchraydi.

O'zbek: "Boy" — sifat sifatida "boy odam", ot sifatida esa "uning boyligi".

Turk: "Zengin" — sifat sifatida "zengin adam", ot sifatida esa "onun zenginligi".

Qozoq: "Bay" — sifat sifatida "bay adam", ot sifatida esa "onyn baylygy".

Uyg'ur: "Бай" (bay) — sifat sifatida "бай киши" (boy kishi), ot sifatida esa "унин бойлиги" (uning boyligi).

Turkiy tillarda turkum sinkretizmi — bir so'zda bir nechta turkum xususiyatlarining birikish hodisasidir. Bunda so'z bir vaqtning o'zida bir nechta so'z turkumiga oid xususiyatlarni ifoda etishi mumkin. Sinkretizm hodisasi turkiy tillarda keng tarqalgan va ba'zan ma'lum bir so'zning, asosan, ot yoki fe'l shaklida qo'llanilishida namoyon bo'ladi.

Ot-fe'l sinkretizmi — so'zda bir vaqtning o'zida ham ot, ham fe'l xususiyatlarini birlashtirish holati hisoblanadi. Bu hodisa turli xil hollarda kuzatiladi, misol uchun;

1. Atoqli fe'llar: Ba'zi fe'l shakllari aslida ot hisoblanib, fe'l vazifasini bajaradi. Masalan, turkiy tillarda "o'tirish" va "yurish" kabi so'zlar. Ular ot sifatida ishlatilgan bo'lsa-da, amalda biror harakatni ifoda etadi. Shuningdek, bu so'zlar "o'tirish" va "yurish" kabi ot sifatida harakat nomini ham ifodalashi mumkin.

2. Ot shaklidagi fe'llar: Ba'zi ot shaklidagi so'zlar ko'pincha fe'l sifatida ham ishlatiladi. Masalan, "yig'lay" so'zini olaylik. U ot vazifasida ishlatilganda "yig'i" ma'nosini bersa, fe'l vazifasida esa "yig'lash" harakatini ifodalaydi.

3. Fe'l-ot tushunchalari: Turk tillarida ayrim so'zlar ham ot, ham fe'l ma'nosini anglatishi mumkin. Masalan, "och" so'zi "ochish" harakatini bildirsa, ochlik - holat, ma'nosini anglatishi mumkin. Bu ikki turli ma'no, bir shakl ostida birikib, sinkretizmni hosil qiladi.

4. Paronimlar va konversiya hodisasi: Ba'zi turkiy tillarda, ayniqsa, o'zbek va qozoq tillarida, ot va fe'llarning shakli o'zgarishsiz qolganda, ularning ma'nosi o'zgaradi. Masalan, "kel" so'zi "kelmoq" (fe'l) va "kel" - ot shaklida "kelish", ma'nolarida ishlatilishi mumkin.

5. Yordamchi fe'llar va ularning sinkretizmi, ba'zi yordamchi fe'llar ham,

sinkretik xususiyatga ega bo'lib, ular ot va fe'l ma'nosida ishlatiladi. Masalan, "bor" so'zi o'zbek tilida ham "borish" harakatini, ham mavjudlikni ifodalaydi.

Ot-fe'l sinkretizmi tilning turkum chegaralarini kengaytiradi va kommunikativ imkoniyatlarini boyitadi. Turkiy tillarda bunday sinkretizm hodisalari tilning qadimiyligi, sintaktik moslashuvchanligi va semantik boyligini ko'rsatadi.

Quyida ot-fe'l sinkretizmiga oid bir nechta misollar keltiramiz.

1. O'tirish - Ot sifatida: "Uning o'tirishi ko'p vaqt talab qildi." (Harakat nomi)

Fe'l sifatida: "U deraza yonida o'tiribdi." (Harakat)

2. Yurish - Ot sifatida: "Yurishi juda ehtiyotkor edi." (Harakat)

Fe'l sifatida: "U bog'da yuribdi." (Harakatning bajarilishi)

3. Yig'i - Ot sifatida: "Bolalarning yig'isi hammani bezovta qildi." (Yig'lash holatini)

Fe'l sifatida: "U kechasi yig'lab yubordi." (Yig'lash harakatini)

4. Kelish - Ot sifatida: "Uning kutilmagan kelishi barchani ajablantirdi." (harakat nomi)

Fe'l sifatida: "U kech soatlarda keldi." (harakat)

5. Bor - Ot sifatida: "Bu joyda uning borligi yetarli edi." (Mavjudlik holatini)

Fe'l sifatida: "U bozorda bor." (Mavjudlikni)

Xulosa qilib shuni aytmoqchimanki, turkiy tillarda ot-fe'l sinkretizmi — so'zning bir vaqtning o'zida ot va fe'l xususiyatlarini o'zida mujassam etish hodisasi hisoblanib, tilning mantiqiy va grammatik tuzilishiga moslashuvchanlik beradi. Bu sinkretizm tilda ifoda qisqaligini ta'minlab, nutqni boyitadi va bir xil shaklda, turli ma'nolarni ifodalash imkoniyatini yaratadi. Bunday hodisa turkiy tillarda so'zning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa tilshunoslikda turkum chegaralarini o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Ot-fe'l sinkretizmi orqali so'zlar kommunikativ jihatdan ko'p qirralilik kasb etadi va shu bilan tilni soddalashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. B.Egamqulov "she'riy nutq ibtidosi va sinkretizm haqida" o'zbek tili va adabiyoi jurnali, 1995-yil 2-son.
2. Yoqub Siddiqovich Saidov "O'zbek adabiy tili va turkiy adabiy tillar" maqolasi
3. Qo'chqorov, A. " O'zbek tili grammatikasi". Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy NASHRIYOTI, 2000.
4. G'aniyev, B. " O'zbek tili leksikologiyasi ". Toshkent: O'qituvchi, 1985.
5. Yo'ldoshev, B. "Turkiy tillarda o'zak va qo'shimchalar sinkretizmi" Toshkent: Fan, 1992.
6. Hakimov, Z. " O'zbek tilining fonetikasi va morfologiyasi". Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi Nashriyoti, 1977.
7. Abdurahmonov, G'. "Turkiy tillar qiyosiy grammatikasi". Toshkent: Universitet

nashriyoti, 2008.

8. Begmatov, E. va boshqalar. " Hozirgi o‘zbek adabiy tili". Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2010.

9. Poppe, N. " Introduction to Altaic Linguistics" . Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965.

10. Doerfer, G. " Turkic and Mongolic Languages". (In Linguistics in East Asia and the Pacific), Walter de Gruyter, 1977.

11. Korkmaz, Zeynep. " Türk Dili Grameri: Şekil Bilgisi. Türk Dil Kurumu Yayınları" 2003.

12. Vambery, Arminius. " Etymological Dictionary of the Turkic Languages". Brill, 1962.